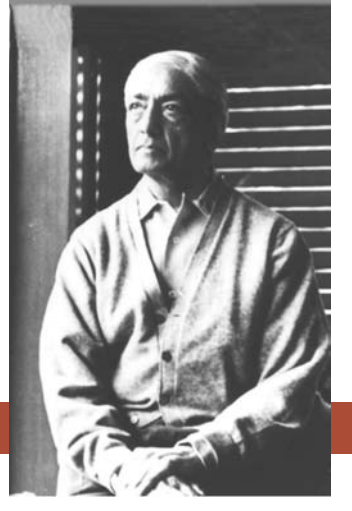

अंतरलहरी

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, मुंबई

मे - ऑगस्ट २०१५ वर्ष ८ अंक २ पृष्ठ १० रु. २/-

‘मी’ म्हणजे अव्यवस्था

आपण मागच्या वेळेला भेटलो तेव्हा जीवनाचा अर्थ काय आहे ह्याबद्दल बोलत होतो. तुम्हाला खरोखरच जीवनाचा अर्थ काय आहे, हे समजलंय का हे मला माहीत नाही. शाब्दिक किंवा तार्किक पातळीवर नव्हे, तर स्वतः प्रत्यक्ष, थेट पाहून आयुष्याचा संपूर्ण अर्थ कळलाय का, आणि त्याला काही महत्व आहे का, आणि असेलच तर ते महत्व काय आहे? ह्या संबंधीच आपण परवा बोलत होतो.

जीवनाचा अर्थ म्हणजे आपल्या क्रिया-व्यवहारांचाही अर्थ. जीवन ही कृतीच असते. आणि जर एखाद्याला ते कळलं, स्पष्ट दिसलं किंवा त्याचं आकलन होणाऱ्या मनाची गुणवत्ता त्याला गवसली, तर अशा मनापुढे ओघाने प्रश्न पडतो की कृती म्हणजे काय? दैनंदिन जीवनात कृती काय असते? म्हणजे, कृती आणि जीवनाच्या अर्थाच्या सत्याचा बोध होणं ह्यांचं काय नातं आहे? त्या दोहीचा अर्थ एकच आहे, ते हातात हात घालून जातात. मग, जेव्हा जीवनाच्या अर्थाचं सत्य समजलं आहे अशा मनाच्या सौंदर्याचं, त्याच्या विलक्षण गुणांचं आपल्याला आकलन होतं तेव्हा आपली रोजच्या जगण्यातली कृती काय असते?

म्हणून आज सकाळी तुमची हरकत नसेल तर, जीवनाचा अर्थ समजण्याच्या अनुषंगाने रोजच्या जीवनातली आपली कृती काय असेल ह्या प्रश्नावर चर्चा करूया. जीवनाचा अर्थ समजणं आणि कृती ह्या दोन गोष्टी तुम्ही वेगळ्या करूच शकत नाही. काय करावं, कृती काय असावी ह्याचा शोध घेताना ज्या मनाला जीवनाच्या अर्थाचा बोध झाला आहे अशा मनाच्या हालचालींचा, क्रिया-व्यवहारांचा अभ्यास करायला हवा. मला वाटतं, आपण कृतीचे अनेक प्रकार पाहू शकतो - इच्छाशक्तीमुळे घडलेली कृती, ध्येयवादापोटी घडलेली कृती, विशिष्ट सुखाचा किंवा भीतीचा पाठलाग करणाऱ्या मनाची कृती, किंवा राजकीय, सामाजिक, धार्मिक अशा कुठल्यातरी विशिष्ट कार्याला वाहून घेतलेल्या मनाची कृती. ह्याचा अर्थ आपण ज्यात गुंतलो आहोत अशा अनेक प्रकारच्या कृती जीवनात आहेत. इच्छाशक्तीने घडवून आणलेली कृती आहे. इच्छाशक्ती म्हणजे प्रतिकार, आणि प्रतिकाराची स्वतःची अशी एक कृती असते. मी काही करायचं ठरवतो आणि तो निश्चय, निर्णय हे निवडीचं फलित असतं. निवड म्हणजे 'हे' व 'ते' मध्ये भेद करणं असतं. मी ते निवडतो आणि म्हणून हे नाकारतो, आणि अशी कृती, जी निवड किंवा निश्चयामुळे होते ती विपर्यस्त कृती असते. ती विपर्यस्त होते कारण कृती ही गतीशील असते आणि जेव्हा सुख, भीतीवर आधारित असलेल्या निवडीनुसार अशा गतीशील कृतीमध्ये बदल केला जातो, तेव्हा ती विकृत होते; किंवा एखाद्या विशिष्ट ध्येयामुळे तिला मुरड घातली जाते म्हणून ती विकृत होते; म्हणून इच्छाशक्तीमुळे घडणारी कुठचीही कृती प्रतिकारात्मक असते, आणि ती संघर्षाचं मूळही असतं.

हे बघा, आपण सारे ह्या चर्चेत सहभागी आहोत हे कृपा करून समजून घ्या. ही करमणूक नाही. हे असेही नाही जे बुद्धीने स्वीकारता किंवा नाकारता. कृती काय असते त्याचे हे परीक्षण, तपास आहे. आपण एकमेकांबरोबर शोध घेत आहोत म्हणून सहभागी आहोत आणि म्हणूनच गंभीरपणे विचार करित आहोत. आणि हे गंभीर असणं फक्त आता एक दीड तासासाठी नाही तर आयुष्यभरासाठी आहे. आपल्याला हे शोधायचं आहे की कुठची कृती आडवळणाची आणि कुठची सरळ, मुक्त, ओघवती आहे, जिच्यामध्ये कुठल्याही प्रकारचा संघर्ष नाही. त्यासाठी अत्यंत जागृत, गंभीर मन हवं, कारण आपलं आयुष्य म्हणजे एकामागून एक येणाऱ्या लढाया, संघर्ष, दुःख, यातना यांची मालिका असते, अनेक प्रकारची मनोविक्षुब्धता असते, आणि शोध घेणं, सूझपणे जगणं म्हणजे आयुष्याचा संपूर्ण अर्थ गवसणं आहे. आम्ही विचारतोय, आयुष्याचा अर्थ समजण्यामध्ये आपली कृती काय असेल? आपल्याला दिसतंय, आपल्याला जिचं शिक्षण मिळालेलं असतं अशी इच्छाशक्तीतून निर्माण झालेली कुठचीही कृती ही केवळ विकृतीचा घटक नसते, ती केवळ संघर्षाचा, प्रतिकाराचा, विलगतेच्या भावनेचा घटक नसते. आपण एकमेकांबरोबर आहोत ना? हं -लक्षात घ्या, निवड, निश्चय आणि वर्चस्व गाजवणाऱ्या प्रयत्नातून निर्माण झालेली इच्छाशक्ती ही कुठल्याही रूपात एक विपर्यस्त कृती असते ह्या सत्याचे तिथे आकलन होते. बरोबर? म्हणून इच्छाशक्तीच्या विनियोगाला कृतीमध्ये जागा नाही.

तर कृती काय असते ह्याचा आम्ही सावकाशपणे शोध घेणार आहोत. कृपया नीट ऐका. कृतीचा संपूर्णपणे अभाव असणं म्हणजे कोणती कृती? तुम्हाला ह्यातील सौंदर्य दिसतं की नाही हे मला माहीत नाही. परंतु कृतीचा संपूर्णपणे अभाव असणं म्हणजे कोणती कृती ह्याचा शोध घेण्यासाठी, आपलं मन ज्या अनेक प्रकारच्या कार्यांमध्ये प्रशिक्षित आणि संस्कारित केलं जातं त्यांचा आपल्याला पूर्ण बारकाईने अभ्यास करणं जरूरीचं आहे. आणि खोटं काय हे समजून घेण्यामध्ये वास्तव काय आहे ते उघड होतं. म्हणून इच्छाशक्तीचा वापर करणं हे खरं नव्हे. मन ह्यातील सत्य पाहू शकेल का? आणि मग कुठल्याही परिस्थितीत प्रतिकार करणार नाही? हे आणि ते मध्ये निवड व भेद करणार नाही? मूल्यमापनही करणार नाही? ह्या सर्वांमध्ये निवड, प्रतिकार, इच्छाशक्ती अनुस्यूत असतात. आता, हे मन संस्कारमुक्त होईल का - जे संस्कार आपल्या संस्कृतीचे फलित आहे, जे संस्कार आपल्या बालपणापासून सुरू होतात, जे शाळा, कॉलेज आणि आपले संपूर्ण जीवन... आयुष्याच्या अंतापर्यंत असतात - तो

निश्चय, ती इच्छाशक्तीची कृती, प्रतिकार वगैरे, ह्या संस्कारातून आपलं मन मुक्त होईल का? बरोबर? म्हणजे समजून घ्या, हे शाब्दिक वर्णन नाही, हे प्रत्यक्ष वास्तव आहे, म्हणून मन नवीन काही शोधण्यासाठी ह्या संस्कारातून मुक्त असायला हवं - असा जीवनमार्ग, ज्यामध्ये प्रतिकाराची कोणतीही आंदोलनं असणार नाहीत.

शिवाय तत्वप्रणालीचा किंवा श्रद्धेचा मनोव्यापार असतो. आणि बहुतेकांना एखाद्या तत्वप्रणालीत, ध्येयात, एखाद्या संकल्पनेत, श्रद्धेत शिक्षण दिलं जातं, आणि त्यातून अनेक प्रकारची कार्ये उद्भवतात. जेव्हा तुमच्यापुढे एखादा आदर्श असतो तेव्हा त्याची सूत्रं विचाराने मांडलेली असतात आणि जेव्हा त्या सूत्रांप्रमाणे तुम्ही वागता, त्या संकल्पनेप्रमाणे, आदर्शाप्रमाणे तुम्ही वागता, तेव्हा तिथे 'जे आहे' आणि 'जे असावं' हा मुद्दा उपस्थित होतो, बरोबर? आणि म्हणून संघर्ष असतो. मन नेहमी आपण प्रक्षेपित केलेले निष्कर्ष, संकल्पना, आदर्श, श्रद्धा यांच्याशी आपली कृती जुळवून घेत असतं. 'जे आहे' त्याला 'जे असावं'शी जुळवून घेत असतं. तुम्ही असं नाही का करत? आपलं सारं आयुष्य ह्यावरच आधारित असतं. आपले कार्य-व्यवहार एखाद्या संकल्पनेनुसार असतात. तुम्ही सुद्धा हे करत असता ह्याची दखल घ्या. आणि म्हणून, जेव्हा कृती काय आहे ह्याची मन तपासणी करत असतं, तेव्हा निष्कर्ष, श्रद्धा, ध्येयं ही आयुष्यात एवढी विलक्षण महत्वाची का झाली आहेत ह्याचा मनाने शोध घ्यायला हवा. दुर्दैवाने तुमच्यापुढे आदर्श आहेत, ते तुमचे संस्कार आहेत, संस्कृतीचा गाभा आहे. (उदाहरणार्थ) मार्क्सच्या म्हणण्याप्रमाणे आदर्श राज्य किंवा जे काही असेल, आणि ज्या थोड्या जणांना ते समजतं ते सत्तेवर येतात, आणि मानवी मनाला त्या साच्यात बसवण्यासाठी मुरड घालतात, हेच घडत आहे. आणि थोड्याफार प्रमाणात आपणही तेच करत आहोत. आपल्याला आदर्श आहेत, निष्कर्ष, निर्णय, श्रद्धा आहेत, आणि आपण आपल्या सर्व कृती त्यांच्याशी जुळवून घेत असतो. आणि त्यामुळे त्या कृतीतून संघर्ष निर्माण होतो. कारण 'जे असावं' आणि 'जे आहे' ह्यामध्ये खूप तफावत आहे. 'जे असावं' त्याची 'जे आहे' त्यांच्याशी तुलना, 'जे आहे' त्याची नकल, 'जे असावं' त्याची नकल आणि 'जे आहे' त्याचं 'जे असावं' ह्यात रूपांतर ही संस्कारित, सुसंस्कृत, शिक्षित मनाची प्रक्रिया आहे. बरोबर?

जसा निश्चय हा कृतीला विरूप करतो, तसेच संघर्ष हा कृतीचा विपर्यास करतो, श्रद्धा, संकल्पना, आदर्शही कृतीला विकृत करतात. म्हणून ज्या कृतीमध्ये कुठलाही संघर्ष नसतो अशा कृतीचा शोध घेत असलेलं मन हे सत्य पाहील का? आणि तत्क्षणी त्यातून मुक्त होईल का? हे तुम्ही व मी पाहू शकू का? की प्रचंड आदर्शांचं भयंकर ओझं आपल्यावर आहे, त्यामध्ये काय समाविष्ट आहे, 'जे आहे' व 'जे असावं' ह्यांच्या संपूर्ण रचनेचा अर्थ काय आहे, हे वास्तविकपणे पाहिल्याने ते संपूर्णपणे विरून जाईल का? मग मन इच्छेच्या मगरमिठीमधून मुक्त होईल. आपण काय आहोत ते समजतंय का? हीच खरी क्रांती आहे.

इच्छाशक्तीपासून मुक्ती म्हणजे सर्व प्रकारच्या प्रतिकारापासून, सर्व प्रकारच्या निवडीच्या भावनेतून मुक्ती. निवड तेव्हाच असते जेव्हा स्पष्ट आकलन नसतं. जेव्हा स्पष्ट आकलन असतं तेव्हा निवड करण्याची गरजच नसते. जेव्हा आपण जास्त निवडत बसू तेव्हा आपण अधिक गोंधळलेले असतो. म्हणून मन हे सत्य पाहू शकेल का? आणि निश्चय, इच्छाशक्ती, 'काय असावं', 'काय असलंच पाहिजे' ह्या

साऱ्या मनोव्यापाराच्या प्रत्येक बारीक हालचालीपासून मुक्त होईल का? मन कुठल्याही निष्कर्षापासून, आदर्शापासून विमुक्त होईल का? आणि आता तुम्ही ऐकत असताना - आणि आशा आहे की तुम्ही गंभीरपणे ऐकत आहात. की मग जे ऐकत आहात त्याचं कल्पनेत रूपांतर करीत आहात? असं करणं म्हणजे जे ऐकत आहात त्याचं 'जे असावं' असं कल्पित बनवून त्याप्रमाणे जगण्याचा प्रयत्न करणं होईल. की ह्या क्षणी तुम्ही ऐकत आहात, ह्यातील सत्य तुम्ही थेट पाहत आहात, आणि त्यामुळे ते अंतं पावत आहे? बरोबर?

मग मन इच्छाशक्तीच्या कृती, तसंच श्रद्धा, कल्पना, आदर्श ह्यांच्या कृतीपासून मुक्त होतं, बरोबर? मग तुमच्या प्रवृत्तीच्या, विचित्रपणाच्या कृतीदेखील असतात. त्या कोणत्या प्रवृत्ती, विक्षिप्तपणा, विशिष्ट गुणधर्म आहेत? आपल्यामध्ये त्या का असाव्यात? ह्या प्रवृत्तींमुळे ज्याच्याबद्दल आपल्याला भयंकर अभिमान वाटतो असं व्यक्तिमत्व घडून येतं का? तुम्हाला हे सर्व समजतंय का? मी हे स्पष्ट करतो आहे का?

आता आपण प्रवृत्ती, विक्षिप्तपणा, स्वभावाचे विशिष्ट गुणधर्म ह्याबद्दल एकत्र संशोधन करतोय. त्यांच्यापासून वेगवेगळ्या कृती घडत असतात. माझा स्वभाव हा असा आहे आणि मला त्याप्रमाणे वागलं पाहिजे. झाडावर चढणं हा माझ्या विक्षिप्तपणाचा प्रकार आहे आणि मी त्याप्रमाणे वागतो. तुम्हाला समजतंय ना? म्हणजे अशा प्रवृत्ती असणं, जगावेगळं वागणं, विशिष्ट स्वभाव असणं ह्या माझ्या संस्कारांच्या प्रतिक्रिया नाहीत का? कृपा करून हे समजून घ्या. मन एका संस्कृतीत वाढलेलं असतं आणि म्हणून संस्कारित असतं. आणि प्रत्येक प्रतिसाद हा परिस्थितीप्रमाणे, वातावरणाप्रमाणे असतो, मन आपल्या स्वभावाप्रमाणे, विक्षिप्तपणाप्रमाणे, वृत्तीप्रमाणे प्रतिसाद देतं, आपल्या सर्व कृती त्याला धरून असतात. म्हणून आपण आपलं आयुष्य कलाकार, उद्योगपती, राजकारणी असं विभागतो. प्रत्येकाला आपल्या प्रवृत्तीनुसार वेगळी खंडित, विशिष्ट कार्ये असतात. म्हणून आपण आपलं जीवन वेगवेगळ्या वर्गात विभागतो आणि कृतीच्या समग्रतेच्या आकलनाला पारखे होतो. बरोबर? तुम्ही तुमचा स्वभाव, तुमची प्रवृत्ती असेल त्याप्रमाणे वागता का? हे खरोखर महत्वाचं आहे कारण आपण विशिष्ट स्वभावधर्म असण्याला अवाजवी महत्व देतो. आणि हे तुम्हाल दिसलं, त्यातील सत्य दिसलं तर ते अवाजवी महत्व देणं संपतं. मग तुम्ही तुमच्या इच्छाशक्तीच्या, आदर्शाच्या, प्रवृत्तीच्या कार्यातून मुक्त होता. काय घडतं हे तुम्हाला कळतंय का? आता तुम्हाला ते कळेल.

आणि अर्थातच आपल्या सुखाशी निगडित अशा कृती असतात, ज्यांच्याविषयी आणि भीतीविषयी आपण त्या दिवशी बोललो. त्या सर्व कृती खंडित आहेत म्हणून विस्कळीत आहेत, बरोबर? कृपा करून माझ्याबरोबर हे विचारमंथन चालू ठेवा. मी माझ्या प्रवृत्तीप्रमाणे वागतो, तू तुझ्या आदर्शाप्रमाणे वागतोस, तिसरा कोणी त्याच्या इच्छेप्रमाणे वागतो, आणि ह्या वागण्यामुळे साहजिकच आपल्या वागण्यात सुसुत्रता येत नाही आणि ह्या अव्यवस्थेवर मात करण्यासाठी आपण अजून एक अधिक मोठा आदर्श आपल्यापुढे ठेवतो, जो आपल्यावर चर्च, गुरू किंवा एखादा मूढ विचार ह्या साऱ्या गोष्टींनी लादलेला असतो.

तुम्हीच पाहा, सुख व भीतीशी निगडित कृती, प्रवृत्ती, विक्षिप्तपणा, विशिष्ट स्वभाव ह्यांच्यामधून घडणाऱ्या कृती, तसंच श्रद्धा, आदर्श, निष्कर्ष आणि इच्छाशक्तीमधून घडणाऱ्या कृती, ह्या सर्व खंडित असतात. आणि जिथे जिथे हा खंडितपणा असतो तिथे अव्यवस्था

असते. तेव्हा आपल्या सर्व कृती अव्यवस्था निर्माण करित असतात. मला शंका आहे तुम्हाला हे समजतंय का? तुम्हाला हे पटणार नाही ह्याची मला काळजी आहे. तुम्हा सर्वांचे ह्याबद्दल आक्षेप असतील. जर तुम्हाला हे खरंच समजलं तर, आपलं सर्व जीवन अव्यवस्थित, खंडित आहे आणि आपलं मन त्याकडे पाहायला तयार नाही, ह्या समस्येला तुम्हाला सामोरं जावं लागेल. आणि म्हणून तुम्ही अव्यवस्थित जगणं पसंत करता. हा आपल्या संस्कृतीचा भाग आहे. मग काय होतं? अव्यवस्थित जगत असलेल्या ह्या मनाला व्यवस्था आणावीच लागेल. त्याशिवाय ते योग्य प्रकारे काम करूच शकणार नाही. कारण - जरा लक्षपूर्वक ऐका - जेव्हा तुमच्यामध्ये व्यवस्था असेल तेव्हाच तुमचं संपूर्ण जीवन, तुमचा मेंदू पूर्ण क्षमतेने काम करू शकेल. म्हणून अव्यवस्थित असलेलं जीवन आणि निकोपतेने काम करण्यासाठी असलेली मेंदूची व्यवस्थेची मागणी, ह्यामध्ये सतत संघर्ष वाढतो. आणि ह्या संघर्षामुळे मनोभ्रष्ट कृती घडतात, ज्यामुळे मेंदूला सुरक्षित वाटतं. तुम्हाला हे सर्व समजतंय का? मी काय म्हणतोय ते कळतंय का?

मी अव्यवस्थित जीवन जगतो आहे. मी माझी इच्छाशक्ती अंमलात आणतो. माझा लहरीपणा, माझे तीव्र हेतू हे माझ्या स्वभावावर, विक्षिप्तपणावर, श्रद्धा-सुखावर आधारित असतात. ते परस्परविरोधी असतात. माझं जीवन मी परस्परविरोधाच्या विसंगतीमध्ये जगतो, अव्यवस्थित जगतो. परंतु क्षमतेने काम करण्यास मेंदूला सुव्यवस्थेची गरज असते. आपण त्याचा अधिक खोलात जाऊन विचार करूया. आपली कार्यपद्धती आणि मेंदूची व्यवस्थेची मागणी ह्यामध्ये झगडा असतो. ह्या संघर्षामुळे काहीतरी तुटत असतं, काहीतरी घडणं अटळ असतं. आणि अशा स्थितीत बऱ्याच वेळा एखादी विकृत कृती घडते. त्या मनोभ्रष्ट अवस्थेत विचार किंवा मेंदू म्हणतो, 'मला निदान त्यामुळे तरी सुरक्षितता मिळेल' आणि आपल्यापैकी बहुतेकांना त्या मनोभ्रष्ट अवस्थेत सुरक्षित वाटतं! मला शंका आहे, तुम्हाला हे कळतंय की नाही.

प्रश्नकर्ता: मनोभ्रष्टता म्हणजे काय?

कृष्णमूर्ती: मनोभ्रष्टता म्हणजे काय? शहाणपणाचा अभाव. सज्ज मन हे संपूर्ण मन असतं. शहाणपणा ह्या शब्दाचा अर्थ मनाचा संपूर्ण निरोगीपणा आणि त्याचा अर्थ पवित्र असाही आहे. शहाणं मन हे पवित्र मन असतं, विवेकशून्य मन हे पवित्र नसतं, ते अव्यवस्थित मन असतं. त्यामुळे काय होतं ते पाहा. माझ्या कृतीमुळे संघर्ष आणि गोंधळ निर्माण होतो, आणि त्या गोंधळात मेंदू व्यवस्था शोधण्याचा प्रयत्न करतो, म्हणून तो दुसऱ्या एखाद्या गोष्टीकडे झुकतो, एखादा पंथ, एखादी नवी पद्धत, एखादं नवं तत्वज्ञान, नवी आदर्शप्रणाली आणि मग अशा गोष्टींच्या साच्यात पकडला जातो - समजतंय?

अशा प्रकारे आपलं जीवन अव्यवस्थित, विसंगतीत असतं. आणि जिथे प्रयत्न, विसंगती, अव्यवस्था असते तिथे कृती ही शहाणपणाला सोडून असणारच आणि फक्त शहाणपणातच मेंदूला सुरक्षितता लाभू शकते. परंतु जेव्हा मेंदूला सुरक्षितता सापडत नाही तेव्हा तो अशा एखाद्या कृतीच्या मागे जातो, जिच्यामुळे सुरक्षितता मिळण्याची त्याला आशा असते. तुम्हाला हे लक्षात आलं आहे का? बहुतेक नाही, तुम्ही त्यात पुरेसं खोलवर लक्ष घातलंच नसेल.

म्हणून शहाण्या, निकोप मनासाठी व्यवस्था ही आवश्यक आहे. इथे जरा लक्ष द्या - जेव्हा इच्छाशक्ती नसते, आदर्शप्रणाली नसते,

मनाच्या विक्षिप्तपणाचे कारभार नसतात तेव्हाच व्यवस्था अस्तित्वात येते. म्हणून तिथे पूर्ततेची किंवा स्वतःशी किंवा दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीशी संबंध जोडण्याची भावना नसते.

मग व्यवस्था ही काय चीज आहे? मला अव्यवस्था माहित आहे. बाहेरच्या जगातील अव्यवस्था मला माहित आहे. तुम्हाला बाह्य जगातील ही दुरावस्था दिसत नाही का? ती अवस्था आपल्यामध्येही आहे. पण आपण कसंतरी त्यातच समाधान मानतो आणि तसंच जगतो. आणि व्यवस्थेचा अभाव असलेल्या त्या अवस्थेतून आपण अनेक प्रकारच्या कार्यांना वाहून घेतो. आपण समाजसुधारक बनतो, एव्हरेस्टवर मोहीम काढतो, चंद्रावर जातो आणि असंच इतर खूप काही करतो; किंवा जपानला, पूर्वेकडील देशात जाऊन ध्यानधारणा शिकतो. एका मुलाची एक गंमतीदार गोष्ट आहे. सत्याच्या शोधात हा पंधरा वर्षांचा मुलगा घर सोडतो. तो जंगलात भटकतो, नद्या पार करतो, प्रत्येक गुरूला सत्य काय आहे ते शिकवण्याची विनंती करतो. मग वयाच्या सत्तर, ऐंशीच्या सुमारास तो म्हणतो, 'मला काहीच सापडलं नाही. घरी परतून शांतपणे मरण येणं बरं. म्हणून तो परततो आणि विलक्षण गोष्ट म्हणजे त्याचं घर अजूनही टिकलेलं असतं. तो दार उघडतो आणि तिथे त्याला 'ते' दिसतं. तुम्हाला समजतंय? 'ते' तिथेच असतं. त्याला स्पष्टपणे उमजतं की सत्यासाठी त्याला जगभर भटकण्याची गरज नव्हती. हे सर्व कळतंय का?

मग व्यवस्था म्हणजे काय? श्रद्धेने नियमबद्ध केलेली व्यवस्था नव्हे. इच्छाशक्ती, सुख वा चारित्र्य ह्या घटकांनी नियमबद्ध केलेली व्यवस्था नव्हे, अशी व्यवस्था मनाला गवसेल का? हे सर्व घटक परस्परविरोधी, गोंधळाचे आणि अव्यवस्थेचे आहेत. मग ह्या गोष्टींशी संबंध नसलेली अशी व्यवस्था काय आहे?

आपण ह्याकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहूया. तुमच्या लक्षात आलं आहे का की दिवसभरानंतर झोपण्यापूर्वी तुम्ही जागृत व गंभीर असाल आणि मद्य, तंबाखू किंवा इतर मादक पदार्थांच्या अंमलाखाली नसाल, तर तुम्ही दिवसभरात काय करत होता ह्याचा आढावा घेता, असं करता ना? असं का करता? तुम्ही म्हणता, 'मी ते बरोबर केलं नाही, मी ते करायला नको होतं, मी दुखावला गेलो - जे मूर्खपणाचं होतं; मी त्या गृहस्थाशी जास्त सभ्यपणे वागायला हवं होतं; मी जरा जास्तच खाल्लं; मी अधिक दयाशील, अधिक उदार असायला हवं होतं, क्षुल्लक गोष्टींवरून चिडायला नको होतं - हे सर्व तुम्ही अनुभवत नाही का? हे का करता? कारण तुम्ही व्यवस्था आणायचा प्रयत्न करता. तुम्ही जागृतपणे ती व्यवस्था आणली नाही तर तुम्ही झोपलेले असताना तुमचा मेंदू ही व्यवस्था आणायचा प्रयत्न करतो. कारण त्याच्यासाठी व्यवस्था आवश्यक असते. दिवसभरात तुम्ही व्यवस्था आणली नसेल तर तुम्ही झोपलेले असताना मेंदू ती व्यवस्था आणणार हे अटळ असते. परंतु आम्ही ज्या अर्थाने बोलतोय त्या अर्थाने - यांत्रिकपणाची व्यवस्था नव्हे - तुम्ही ती व्यवस्था आणली तर मेंदूला व्यवस्था आणण्याची गरज भासणार नाही आणि म्हणून मग तो स्वतःमध्ये नवीन चैतन्य आणण्यासाठी मोकळा होतो. म्हणजे त्याला आपले कार्य सहजपणे करण्यास मोकळीक मिळते. विपर्यास करणारे, दुखवणारे सर्व अडथळे बाजूला ठेवले जातात. त्यामुळे जेव्हा जाग येते तेव्हा मेंदूमध्ये ताजेपणा, उमदेपणा, नवीनता असते. हे सर्व तुमच्या बाबतीतही घडत नाही का?

म्हणून व्यवस्था ही मनाची अशी अवस्था आहे जिच्यामध्ये संघर्षाची सर्व कार्ये संपुष्टात येतात. हे महत्वाचं, जरूरीचं आहे कारण

आपल्याला अशा कृतीचा शोध घ्यायचा आहे, जिच्यामध्ये कृतीचा संपूर्णपणे अभाव असेल. हे कदाचित तुमच्यासाठी काहीतरी नवीन असेल. त्याचं शब्दांकन करताना मला देखील हे नवीनच आहे. मी शोध घेणार आहे. सुख मिळवण्यासाठी काय करायचं हे मला माहीत आहे; स्वभाव, श्रद्धा, ध्येय ह्या सर्व बाबतीत काय करायचं हे मी जाणतो. मला ते पक्कं माहीत आहे. आणि त्यात विरोध, खंडितपणा, प्रयत्न, खूप ताण, चिंता आहे हे पण मला दिसतं आणि हे सारं म्हणजे अव्यवस्था. मला ते स्पष्ट दिसतं आणि ते स्पष्टपणे समजण्यामध्ये माझा त्याच्याशी असलेला संबंध मी संपुष्टात आणतो. आणि मग मला हेही दिसतं की ह्या अव्यवस्थेच्या बाहेर व्यवस्था असली पाहिजे. आणि ती व्यवस्था विचाराने प्रक्षेपित करता येणार नाही. कारण विचारानेच हे विभाजन केलं आहे. म्हणून व्यवस्था ही विचाराची निर्मिती नाही. मग विचाराची निर्मिती नसलेली ही अवस्था म्हणजे काय आहे? म्हणून मला प्रश्न आहे, कृती काय आहे हे मला शोधायचं आहे - अशी काही कृती आहे का जिच्यामध्ये सुख, स्वभाव, श्रद्धा, इच्छाशक्ती इत्यादी अव्यवस्थेचे कुठेलेही गुणधर्म नाहीत? ह्या सर्व गोष्टींशी बिलकुल संबंध नसलेली कृती आहे का? कारण ह्या गोष्टींमुळे अव्यवस्थेचा जन्म होणं अपरिहार्य आहे. बरोबर? आपण एकमेकांबरोबर आहोत का? की ही माझी एकट्याचीच भटकंती चालली आहे?

आता, मी कसं शोधणार? मला फक्त अव्यवस्थेच्या कृती माहीत आहेत, आणि अव्यवस्था कशी उद्भवते ते सत्यही मी पाहिलं आहे. माझ्या घडणीतून, रक्तातून, मेंदूतून सान्यामधून अव्यवस्थेचं उच्चटन झालं आहे. मग व्यवस्था म्हणजे काय? कृती काय आहे? मला ते कळलंय.

जाणीवपूर्वक तसेच नेणीवेतून अजाणतेपणी सुख मिळवण्यासाठी घडणाऱ्या कृती, भीतीपोटी, श्रद्धेपोटी किंवा स्वभावधर्मातून घडणाऱ्या कृती, इच्छाशक्तीमुळे घडणाऱ्या कृती ह्या सर्व गोष्टी 'मी'चा गाभाच आहे. 'मी', 'अहं' हा त्यांचाच बनलेला आहे; विलग कृतीची भावना, स्वकेंद्रित कार्य हे सर्व तेच आहे. जेव्हा हे सर्व नाकारलं जातं, मन जेव्हा त्यातील असत्य पाहतं, तेव्हा 'मी' असतो का? त्या घटकांमधील 'मी'च्या कृती मला दिसतात आणि मन जेव्हा ह्या सर्व कृतींच्या खोटेपणाचं सत्य पाहतं आणि ते नाकारतं तेव्हा 'मी'चं अस्तित्व संपलेलं असतं. कारण ते अस्तित्व त्या घटकांच्या असण्याशी एकरूप असतं. ते नाकारल्यामुळे 'मी'ला पुढे कृतीच राहत नाही आणि अव्यवस्थेची कृती देखील असत नाही. मनाला फक्त 'मी'च्या भाषेतली कृतीच फक्त माहीत असते. आणि 'मी'चं अस्तित्व जेव्हा संपलेलं असतं, तेव्हा तिथे कृतीचं अस्तित्वच असत नाही, बरोबर? असं कृतीचं नसणं आपण आधी कधीच पाहिलं नव्हतं. कारण आपण कृतीचा विचार नेहमी त्या घटकांच्या संदर्भातच करत असतो. आता मन जेव्हा त्यातील सत्य पाहतं तेव्हा पूर्णपणे कृतीचं नसणं हीच कृती असते. हे तुम्हाला कळतंय का, मला जरा शंका वाटतेय.

आता जीवनाचा अर्थ समजून मी पूर्णपणे कृतीचा अभाव असलेल्या अवस्थेत जगू शकतो का? ह्याचा अर्थ असा की ह्या कुठल्याही घटकांमधून कृती कधीही व्यक्त न करता मी जगू शकेन का? समजतंय ना? कृतीचं अस्तित्व नसणं हे 'मी'च्या अभावाचं प्रकटीकरण आहे. आणि 'मी' म्हणजे अव्यवस्था. म्हणून 'मी' नसण्याची कृती काय असते? बरोबर? तुम्हाला काय वाटतं, ती काय असेल? कृपा करून उत्तरासाठी घाई करू नका कारण तुम्ही त्यावर श्रम केल्याशिवाय,

त्यामध्ये खोलवर शिरल्याशिवाय तुम्हाला हे समजणार नाही. संपूर्णपणे कृतीचं अस्तित्वच नसलेली कृती म्हणजे काय? आपण हे काही सांगण्यासाठी शब्दांचा उपयोग करू, पण शब्द म्हणजे ती गोष्ट नव्हे. आपण वर्णन करण्यासाठी शब्द वापरतो, पण ते वर्णन म्हणजे ती गोष्ट नव्हे. आपण प्रचलित अर्थाने भारलेला एखादा अतिशय वजनदार शब्द वापरत असतो पण आपल्याला त्या शब्दाचा प्रचलित अर्थ अभिप्रेत नसतो. तर मग कृती असणं म्हणजे काय आणि कृती नसणं म्हणजे काय? बरोबर? मी त्याला प्रेम म्हणेन. भावविवश नका होऊ. ह्यात भावविवशता, कल्पनारम्यता ह्यांचा काहीही संबंध नाही. त्यात कोणतीही काल्पनिक भावना, शब्दांकन काही नाही. जेव्हा तुम्हाला भीती, सुख हे समजलं तेव्हा तुमच्या ते लक्षात आलं की नाही मला माहीत नाही. ते समजलं असेल तर तुम्हाला कळेल की प्रेमाचा सुखाशी कुठल्याही प्रकारचा संबंध नाही. हे तुम्हाला कधी दिसलं आहे का? तुम्हाला त्याची जाणीव झाली आहे का?

जिथे प्रेम असतं तिथे जीवनात कृतीचा पूर्ण अभाव असतो. अशी स्थिती असणं ही एक कृतीच असते जिला विचाराने दिशा दिलेली नसते. हे समजून घेण्यासाठी अतीव ध्यानाची जरूरी असते, तुम्हाला समजतंय? ध्यान - meditation ह्या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ विचार करणं, चिंतन करणं, चौकशी करणं, कृतीची संपूर्ण समस्या हळूहळू बारकाईने उलगडणं, हे तुमच्या किंवा माझ्या तऱ्हेवाईकपणाप्रमाणे किंवा निष्कर्षाला अनुसरून नव्हे; परंतु खोलवर तपास करून स्पष्ट करण्यासाठी आहे. म्हणून बारकाईने चौकशी करण्यासाठी मन मोकळं पाहिजे. आणि मग, जिला प्रेम म्हणतात ती विलक्षण गोष्ट तुम्हाला गवसेल. तिचा कुठल्याही पवित्र स्थानाशी, देवाशी, प्रेषिताशी, प्रतिकाशी, विचाराने प्रस्थापित केलेल्या गोष्टीशी संबंध नाही; त्याचा भावनिकतेशी किंवा कल्पनाविहाराशी बिलकुल संबंध नाही; म्हणून त्या प्रकारचं प्रेम हे वर्तमानातील गती आहे, ती 'जे आहे' त्यात परिवर्तन आणते.

आता तुम्ही एक तासभर ऐकत आहात, तुम्हाला ह्यातून काय गवसलं असेल ह्याचं मला कुतुहल आहे. कारण मानवी मनाच्या परिवर्तनाची आम्हाला मनापासून तळमळ आहे. कारण मन जेव्हा खरोखर, खोलवर, मूलगामीपणे बदलेल, जेव्हा मनामध्ये खोलवर क्रांती घडेल तेव्हाच ते जगाशी एक वेगळं नातं जोडेल. कारण आपणच जग आहोत, आणि जग हे आपणच आहे. मी जग आहे आणि जग मी आहे. हे निखळ सत्य आहे, आणि ह्याची केवळ शब्दांमधून किंवा कल्पनेमधून जाणीव होणं नव्हे तर प्रत्यक्ष जाणीव होणं; आणि जेव्हा आपल्या संपूर्ण असण्यामध्ये हे परिवर्तन घडून येतं तेव्हा आपलं जगाशी असलेलं नातं बदलतं. आपलं एकमेकांमधलं नातं बदलतं, आणि तो बदल म्हणजे पूर्ण निश्चलता, कृतीचा पूर्ण अभाव. मला शंका वाटतेय, तुम्हाला हे समजतंय की नाही. तुम्हाला माहीत आहे, निष्कृती हा शब्द सर्वसाधारणपणे स्वभावाने गरीब, निष्क्रीय, सर्व सोडून देणारा, निर्जीवपणाची भावना असा घेतला जातो. पण ह्याउलट, मन अव्यवस्थेत नसल्यामुळे व्यवस्थेत असतं, तेव्हा त्याच्यात साहजिकच प्रचंड ऊर्जा असते. आणि जी खरंतर निष्कृती असते, अशा त्या ऊर्जेतून सर्वकाळ 'मी'ला अस्तित्व नसल्याच्या भावनेतून कृती घडत राहते, सर्वकाळ म्हणजे आपल्या आयुष्यातील प्रत्येक दिवस.

सानेन जुलै १९७३, पाचवे भाषण

‘एज्युकेटींग दि एज्युकेटर’ - मुंबईतील परिसंवाद

‘एज्युकेटींग दि एज्युकेटर’ (‘सुविद्य शिक्षक घडवताना’) हा परिसंवाद २० मार्च २०१५ रोजी मुंबईच्या सेंट झेवियर्स कॉलेजमध्ये पार पडला.

झपाट्याने घडणाऱ्या सामाजिक बदलांचा धांडोळा घेता यावा, आणि खासकरून मुंबईसारख्या महानगरात उद्भवणारी आव्हाने हाताळण्यासाठी कुठकुठल्या नव्या पद्धती अंगीकारता येतील ह्यावर विचारविनिमय व्हावा म्हणून शिक्षक-अध्यापकांचा ‘अभ्यास घेणारे’ कार्यक्रम आयोजित करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. शिक्षक प्रशिक्षण संस्था त्या दृष्टीने कार्यरत असतात, परंतु बहुतेकदा हतबल करणाऱ्या व्यवस्थाजन्य अडचणींच्या ओझ्याखाली त्या स्वतःच दबलेल्या असतात. याखेरीज प्रचलित शिक्षणव्यवस्थेबाबत असंतुष्ट असलेल्या मध्यमवर्गाच्या शिक्षणविषयक अपेक्षांना पात्र ठरतील अशा रूढ चौकटीबाहेरच्या, पर्यायी शाळांची गरजदेखील भेडसावते आहे.

‘के.एफ.आय.’ व ‘अध्ययन’ ह्यांच्या संयुक्त पुढाकारातून आयोजित करण्यात आलेला ‘एज्युकेटींग दि एज्युकेटर’ परिसंवाद उपरोक्त प्रश्नांना दिलेली जणू उत्स्फूर्त प्रतिक्रिया होती. ‘अध्ययन’ ही शैक्षणिक गुणवत्ता मूल्यमापनाच्या (quality assessment) क्षेत्रातील अग्रगण्य संस्था असून श्रीम. कविता आनंद तिच्या विद्यमान अध्यक्षा आहेत.

या एकदिवसीय कार्यक्रमाला जवळजवळ पन्नास लोक उपस्थित होते. त्यात प्रामुख्याने मुंबईतील बी.एड. महाविद्यालयांचे विद्यार्थी, प्राध्यापक व शिक्षणशास्त्रात रस असलेल्या लोकांचा समावेश होता. हे सत्र घेण्यासाठी श्री. कबीर जयतीर्थ यांना आमंत्रित करण्यात आले होते.

प्रास्ताविकात श्री. अभिजीत पडते यांनी परिसंवादाची पार्श्वभूमी व प्रयोजन स्पष्ट केले. तसेच हा कार्यक्रम उपदेशात्मक/ मार्गदर्शनात्मक नसून चिंतनात्मक आहे, तेव्हा सहभागीजनांनी स्वतःला केवळ मूक श्रोते समजू नये हा मुद्दा अधोरेखित केला.

श्री. कबीर जयतीर्थानी ‘ग्रहणरत मना’बद्दल (लर्निंग माइंड) बोलताना ग्रहणक्षम मनाची अवस्था उलगावून सांगितली. जे. कृष्णमूर्ती व त्यांच्या शिक्षणविषयक चिंतनाशी दीर्घ परिचय असलेल्या कबीर यांनी ‘ग्रहण करण्याची प्रवृत्ती’ (लर्निंग) आपण ज्याला ‘शिक्षण / अध्ययन’ (एज्युकेशन) म्हणतो त्याहून कशी सर्वांगाने भिन्न असते याबद्दल आपले मत सांगोपांग व्यक्त केले. अध्यापकाचे मन निरामय, अच्छिन्न असणे किती महत्वाचे आहे याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. याशिवाय त्यांनी स्वतः उघडलेल्या शाळांबद्दल माहिती दिली. नंतर त्यांनी सहभागींशी चर्चा केली.

श्रीम. कविता आनंद ह्यांनी ‘अध्ययन’च्या कामाबद्दल माहिती दिली.

परिसंवाद घडवून आणण्यात अनेक लोकांचे सहकार्य लाभले. निवडक उल्लेख करायचा झाल्यास फादर लॅन्सी प्रभू यांनी परिसंवादासाठी सेमिनार हॉल व तेथील सर्व सुविधा उपलब्ध करून दिल्या.

शिक्षणप्रक्रियेशी संबंधित विविध समस्यांवर मुक्त, सखोल विचारमंथन होण्याच्या उद्देशाने योजलेला हा उपक्रम इथून पुढे नियमितपणे सुरु ठेवता येईल अशी अशा आहे.

जेव्हा आपण आदर्शांचा पाठलाग करतो तेव्हा अव्यवस्था असते

अव्यवस्थेची रचना आणि स्वभाव काय आहे? तिथे अव्यवस्था आहे, नाही का? जिथे अंतर्विरोध असतो - आपण एक गोष्ट म्हणतो आणि सर्वस्वी निराळीच गोष्ट करित असतो, तेव्हा तिथे अव्यवस्था येणारच. आपल्याला याची जाणीव आहे का याची मला शंका आहे. तसेच जेव्हा आपण आदर्शांचा पाठलाग करित असतो किंवा आपल्याला जे वाटते की असे असावे त्याच्या प्रक्षेपणामागे धावत असतो, म्हणजेच प्रत्यक्ष जे आपल्यामध्ये घडत असते त्याकडे दुर्लक्ष करून, कल्पनेचा पाठलाग करित असतो तेव्हा तिथे संघर्ष असतो, अव्यवस्था असते, अव्यवस्थेच्या कारणांमध्ये ते एक कारण आहे. दुसरे कारण हे मानसिक, तथाकथित आंतरिक जीवनात आहे. ते म्हणजे अधिकाराच्या मागे धावणे, ग्रंथाचा अधिकार, गुरूचा अधिकार, तथाकथित आध्यात्मिक माणसांच्या अधिकाराच्या मागे धावणे, त्यामुळे अव्यवस्था निर्माण होते.

Mind without Measure

आपल्या स्वतःमधील अव्यवस्थेचे मुख्य कारण

जग पारंपरिक दृष्टिकोन स्वीकारते आणि त्याचे अनुसरण करते. आपल्यामधील अव्यवस्थेचे मुख्य कारण हे असते की दुसऱ्याने तुम्हाला आश्वासन देऊन सांगितलेल्या मार्गाने तुम्ही सत्याचा शोध घेता. जो कोणी आपल्याला आरामशीर आध्यात्मिक जीवनाची खात्री देतो त्याला आपण यांत्रिकपणे अनुसरत जातो. आपल्यापैकी बहुतेक जण जरी जुलूम व हुकुमशाहीला विरोध करत असले तरी अंतरंगात आपण दुसऱ्याचा अधिकार, जुलूम जो आपले जीवन व मन पिरगळतो, त्याचा स्वीकार करतो, याचे मोठे आश्चर्य वाटते. म्हणून हे जर आपण पूर्णपणे नाकारले, बौद्धिकदृष्टीने नव्हे, परंतु प्रत्यक्ष, सर्व तथाकथित आध्यात्मिक अधिकार, सर्व प्रकारचे समारंभ, कर्मकांडे आणि ठाम मते नाकारले, याचा अर्थ आपण एकटे उभे राहतो आणि आपण अगोदरच समाजाबरोबर संघर्षामध्ये असतो, आपण सन्माननीय माणूस राहत नाही. सन्माननीय माणूस कधीच त्या अनंत, अमेय, सत्याच्या जवळ येऊ शकत नाही.

ज्ञातापासून मुक्ती

न्यू इंग्लिश स्कूल, मुरबाड येथील कार्यशाळा

न्यू इंग्लिश स्कूल, मुरबाड येथे जे. कृष्णमूर्ती सेल्फ एज्युकेशन सोसायटी ह्या संस्थेच्या विद्यमाने दि. १४ मार्च २०१५ रोजी त्या शाळेतील शिक्षकांबरोबर एक दिवसीय कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली होती. डॉ. वासंती पडते यांनी ह्या कार्यशाळेचे सूत्रसंचालन केले. जवळजवळ ५० शिक्षक ह्या कार्यशाळेत सहभागी झाले होते. शाळेच्या संस्थेचे सचिव श्री. किसन चौधरी ह्यांनी ही कार्यशाळा आयोजित करण्यासाठी पुढाकार घेतला होता.

ह्या कार्यशाळेत सहभागी झालेल्या काही शिक्षकांबरोबर त्या आधी काही दिवसांपूर्वी बदलापूर येथील कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्रामध्ये एक परिसंवाद झाला होता. विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये असलेली भीतीची भावना, जीवनातील ताणतणाव, पालकांकडून होणारी यशाची अवास्तव मागणी ह्यामुळे शिक्षणावर होणाऱ्या विपरित परिणामांचा त्यावेळी डॉ. पडतेंनी परामर्श घेतला होता. त्यानंतर त्या शिक्षकांनी 'स्पर्धेविना शिक्षण' ह्या विषयावर परिचर्चा आयोजित करण्याची मागणी केली आणि म्हणून मुरबाड येथे ही कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली.

डॉ. वासंतीताईंनी कार्यशाळेचा मुख्य विषय 'निसर्ग आणि पर्यावरणाचे शिक्षणातील महत्त्व' हा निवडला होता. त्यांनी ह्या विषयाची

सुरुवात करताना सांगितले की, आज आपण आपले निसर्गाशी असलेले संबंध हरवून बसलेलो आहोत. त्यामुळे मुलांना रोजच्या जीवनातील दाखले देऊन निसर्गाशी असलेल्या आपल्या अतूट नात्याची जाणीव करून देणे आवश्यक आहे. आजच्या आपल्या अनेक समस्यांचे मूळ आपण निसर्गापासून दूर जात चाललो आहोत ह्यामध्ये दडलेले आहे. मानव हा निसर्गाचाच एक अविभाज्य घटक आहे ह्याचे आपण शिक्षकांनी स्वतः भान ठेवले पाहिजे आणि विद्यार्थ्यांनाही ते समजावून दिले पाहिजे.

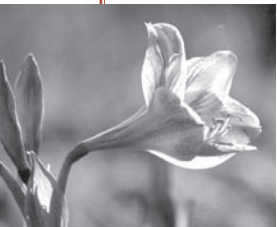
'शिक्षण म्हणजे काय?' ह्याचे सविस्तर विवेचन करताना त्यांनी सांगितले की, मुलांच्या निरागस मनाची सर्वांगीण जडणघडण झाली पाहिजे. परीक्षा, स्पर्धा, तुलना ह्यामुळे मुलांची मने कुरतडली जातात, संकुचित बनत जातात आणि मग जीवनातील खऱ्या आनंदाला ते पारखे होतात. ह्या दुष्टचक्रातून बाहेर पडण्यासाठी मुलांची मने निकोप, निरागस राहावी ह्याची काळजी शिक्षकांनी घेतली पाहिजे.

प्रश्नोत्तरांच्या माध्यमातून शिक्षकांनी हा विषय खोलवर समजून घेण्याचा प्रयत्न केला.

श्रद्धांजली

श्री. विश्वनाथ डुकले, कृष्णमूर्ती फाउंडेशनच्या मुंबई केंद्राच्या कार्यकारी समितीचे माजी मुख्य सचिव आणि कृष्णमूर्तीचे एक निरंतर चिंतनशील अभ्यासक, ह्यांचे १७ फेब्रुवारी २०१५ रोजी वयाच्या ९५व्या वर्षी मुंबईत त्यांच्या राहत्या घरी वृद्धापकाळाने निधन झाले.

कृष्णमूर्तीच्या इंग्रजी पुस्तकांचे मराठी अनुवाद प्रकाशित करण्याची सर्वप्रथम सुरुवात त्यांनी केली आणि पुस्तकांच्या वितरणासाठी अथक परिश्रम केले. मुंबईतील अनेक ठिकाणी कृष्णमूर्तीच्या शिकवणुकीची अभ्यास केंद्रे त्यांनी सुरू केली आणि बदलापूरजवळ जांभीळघर येथे आनंदविहार केंद्राच्या निर्मितीमध्ये त्यांचा महत्त्वाचा सक्रीय सहभाग होता. मुंबईमधील कृष्णमूर्ती मित्रमंडळामध्ये ते एक चैतन्यदायी तसेच प्रेरणादायी व्यक्तिमत्त्व होते. श्री. डुकले ह्यांना अंतरलहरीची भावपूर्ण श्रद्धांजली!

‘पालार सेंटर फॉर लर्निंग’चे उद्घाटन

चेन्नईपासून ७५ कि.मी. वरील वळ्ळीपुरम् गावानजिक स्थापन केलेले ‘पालार सेंटर फॉर लर्निंग’ हे एक कृष्णमूर्ती फाउंडेशनने प्रस्थापित केलेले शिक्षण केंद्र आहे. ह्या केंद्रांतर्गत ‘पाठशाला’ ही निवासी शाळा, ग्राम संपर्क केंद्र आणि आता कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र ह्यांचा समावेश आहे. शाळेच्या प्रांगणात नव्याने स्थापित केलेल्या ह्या कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्राचे ३ एप्रिल २०१५ रोजी उद्घाटन झाले. ह्या कार्यक्रमाला फाउंडेशनचे अनेक विश्वस्त, कार्यकारी समितीचे सदस्य आणि देशभरातून आलेल्या ६० हून अधिक पालकांची उपस्थिती होती.

कर्नाटक, आंध्र प्रदेश आणि तामिळनाडूमधून वाहणाऱ्या पालार नदीचे पाणी आजही ताजे आणि शुद्ध मानले जाते. ह्या केंद्राला पालार नदीचे नाव देण्यामागे जीवनदायी जलाबद्दलचा आदर बाळगण्याची भावना आहे. ‘सेंटर फॉर लर्निंग’मध्ये सततचे शिकणे अभिप्रेत आहे. नदीच्या सतत वाहणाऱ्या जीवनदायी प्रवाहाप्रमाणे ही शिकण्याची निरंतर वाटचाल आहे.

उद्घाटनाच्या दिवशी प्रथम विद्यार्थ्यांच्या संगीत आणि नृत्यकार्यक्रमानंतर वृक्षारोपण करून वनमहोत्सव साजरा करण्यात आला. त्यानंतर अध्ययन केंद्र समितीचे मुख्य सचिव डॉ. गजानन राव, विश्वस्त श्री. ओ. आर. राव, माजी शिक्षिका श्रीमती सुचित्रा रामकुमार, हंगामी शाळाप्रमुख श्री. रमेश आणि एक शालेय विद्यार्थी युवान ह्या सान्यांनी दीप प्रज्वलित करून केंद्राचे उद्घाटन केले. ह्या केंद्रामध्ये कृष्णमूर्तीच्या पुस्तकांचे आणि व्हिडिओजचे संच ठेवण्यात आले आहेत.

फाउंडेशनच्या प्रकाशन विभागाचे सचिव श्री. के. कृष्णमूर्ती ह्यांनी शाळेच्या प्रांगणात प्रौढांसाठी कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र असण्याची समर्पकता काय आहे, ह्याबद्दल विवेचन केले. ते म्हणाले की, कृष्णमूर्तीनी केलेल्या विवेचनामधून आपण ह्या प्रश्नाचे उत्तर शोधू शकतो. राजघाट बेसंट स्कूल, वाराणसी येथे झालेल्या एका संवादामध्ये कृष्णमूर्तीना प्रश्न विचारला गेला की तुम्ही शिक्षणाची मूलतत्त्वे का मांडत नाही? कृष्णमूर्तीचे उत्तर तीक्ष्ण आणि सुस्पष्ट होते. ‘मी व्यक्तिशः शिक्षणाची मूलतत्त्वे मांडू शकत नाही. मी तसे करणार नाही. कारण मी माझ्या भाषणांमधून जी मूलतत्त्वे मांडत आलो आहे त्यामधून स्वाभाविकपणे ते स्पष्ट होते. ह्याचे जर व्यवस्थित आकलन झाले तर जीवनाच्या प्रत्येक स्तरावर - सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय स्तरावर - मानवी जीवनाचा ज्या ज्या गोष्टींशी संबंध येतो तिथे त्याचा वापर करता येईल.’

अनेक दशकांनंतर १९७७ मध्ये भारत, इंग्लंड, अमेरिका आणि कॅनडा येथील फाउंडेशनमधील विश्वस्तांशी बोलताना कृष्णमूर्तीनी हा मुद्दा जास्त स्पष्ट केला. शाळेच्या प्रांगणामध्ये प्रौढांसाठी अध्ययन केंद्र स्थापण्याचे महत्त्व तळमळीने सांगताना ते म्हणाले, ‘तिथे एक आश्रम आणि शाळा एकत्रपणे कार्यरत असले पाहिजेत, ज्यायोगे आश्रमातून शाळेसाठी योग्य शिक्षक पुरवले जातील. असे शिक्षक ज्यांना

शिक्षणामध्ये अतिशय बांधिलकी असेल आणि (कृष्णमूर्तीनी त्यांच्या) भाषणातून, लिखाणातून आणि संवादांमधून दाखवून दिलेल्या सत्याचा ते जीवनात खरोखर अवलंब करत असतील.’ परंतु त्यांनी हेही स्पष्ट केले की अध्ययन केंद्र हे केवळ कृष्णमूर्ती शाळांमधील शिक्षकांसाठी नव्हे तर ज्या कोणालाही त्यांच्या शिकवणुकीमध्ये रस असेल आणि ज्यांना त्याचा अधिक अभ्यास करायचा असेल, त्या सर्वांसाठी आहे. एखादा माणूस दररोजच्या ऑफिस आणि घर अशा कंटाळवाण्या दिनक्रमापासून दूर निघून अध्ययन केंद्रात येईल आणि अतिशय सुंदर आणि शांत वातावरणात एकांतात राहील.

श्री. के. कृष्णमूर्तीनी आपल्या भाषणात पुढे म्हटले की, कृष्णमूर्तीच्या अखेरच्या काळामध्ये, १९८५ मध्ये, त्यांना प्रश्न विचारण्यात आला की, त्यांच्या शाळांमधून त्यांच्या शिकवणुकीचा अभ्यास करण्याची सारी सोय असतानादेखील अशी प्रौढांसाठीची अध्ययन केंद्रे स्थापन करण्याच्या प्रस्तावामागे त्यांचा उद्देश काय होता? कृष्णमूर्तीनी दिलेल्या उत्तरातून त्यांचा अध्ययन केंद्राविषयीचा दृष्टिकोन स्पष्ट होतो. ‘हे नवीन काही नाही असे मी म्हणेन. मला असं दिसतं की अध्ययन केंद्र ही एक आवश्यकता झाली आहे, कारण ती अशी जागा आहे जिथे तो खजिना आहे. त्या खजिन्यातून तुम्हाला बरंच काही मिळू शकतं. तुम्हाला तुमची ताकद, तुमची ऊर्जा मिळू शकते, तुमचं भरणपोषण होऊ शकतं - बऱ्याच गोष्टी तुम्ही मिळवू शकता. शाळांना त्यांच्या मर्यादा आहेत. बरोबर? इथे - कसं सांगावं ते मला कळत नाही - हे पवित्र असं काही आहे, असं आतापुरतं म्हणूया आणि ह्या पावित्र्यातूनच सारं काही प्रवाहित होत असतं.’

आपल्या भाषणाच्या शेवटी श्री. के. कृष्णमूर्ती म्हणाले की वसंत विहार येथील अध्ययन केंद्राबद्दल कृष्णजी जे म्हणाले होते, तेच आपण पालार अध्ययन केंद्राला लागू केलं पाहिजे - ‘नदीला जशी स्वतःला निर्मळ करण्याची क्षमता असते त्याचप्रमाणे हे केंद्रही हजारो वर्षे विशुद्धपणे टिकून राहिले पाहिजे.’

फाउंडेशनचे मुख्य सचिव श्री. एस. पी. कंदास्वामी ह्यांनी कृष्णमूर्तीच्या शिकवणुकीचे महत्त्व विषद केले. काही पालकांची आनंदमय आणि उत्साहपूर्ण भाषणे झाली. वाराणसी येथे १९७४ साली कृष्णमूर्तीचे विद्यार्थ्यांबरोबर जे संवाद झाले होते. त्यावर माध्यमिक विभागातील ज्या काही विद्यार्थ्यांनी चर्चा केली होती, त्यांनी त्याबद्दलचे आपले विचार श्रोत्यांसमोर मांडले.

‘द चॅलेंज ऑफ चेंज’ हा व्हिडिओ दाखवून कार्यक्रमाची सांगता झाली. त्या दिवसाअखेर काही उपस्थित पाहुणे, संस्थेचे सभासद आणि शिक्षकांनी केंद्राच्या इमारतीच्या गच्चीवर बसून चांदण्यात एकमेकांशी संवाद साधला. तेथील विस्तीर्ण मोकळा प्रदेश, निरव शांतता आणि मंद वाहणाऱ्या वाऱ्यासोबत तो एक आगळाच अनुभव होता.

कला शाखेतील विद्यार्थ्यांबरोबर संवाद

गेल्या सप्टेंबर २०१४ पासून डॉ. समीर गोळवेलकर हे इंदूरहून मुंबईत येऊन जे. जे. स्कूल ऑफ आर्ट्समधील फाइन आर्ट्सच्या विद्यार्थ्यांबरोबर कृष्णमूर्तीच्या शिकवणुकीतील विषय घेऊन त्यावर जवळजवळ दोन तास संवाद करित असतात.

ह्या पहिल्या सत्राची सुरुवात झाली २८ सप्टेंबर २०१४ रोजी. ४० विद्यार्थी व काही निमंत्रित पाहुणे, श्रोते म्हणून या सत्राला आले होते आणि अगदी अनौपचारिक पद्धतीने खेळीमेळीच्या वातावरणात पॉवरपॉइंटच्या आधाराने त्यांची विद्यार्थ्यांबरोबर प्रश्नोत्तरे सुरू झाली. त्यांनी पहिलाच विषय निवडला होता, 'जीवनात तत्त्वज्ञान का पाहिजे?' मग त्या अनुषंगाने सरूपता, करुणा, इच्छा, हिंसा या विषयांवर प्रश्नोत्तरे झाली. विशेष जाणवले म्हणजे येथील मुले उत्स्फूर्तपणे या संवादामध्ये भाग घेत होती कारण त्यांच्या दैनंदिन जीवनाशी निगडित असेच प्रश्न विचारले जात होते.

त्यानंतर २८ नोव्हेंबर २०१४ रोजी देखील असाच कार्यक्रम याच महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांबरोबर झाला. त्या वेळी विषय होता, 'प्रेम आणि नातेसंबंध', जो विषय आजच्या तरुण विद्यार्थ्यांमध्ये अत्यंत ज्वलंत प्रश्न बनून राहिला आहे. या विषयावर चर्चा करताना विद्यार्थी खूप संवेदनशील झाले होते आणि डॉ. गोळवेलकरांबरोबर प्रभावी संवाद

संपूर्ण सुव्यवस्थित आंतरिक जीवन

मग स्वतः समाधानी राहून इतरांशी शांततापूर्ण संबंध ठेवणे कसे शक्य आहे? सरतेशेवटी जीवन म्हणजे तरी काय आहे? सतत बदलणारी नातीगोती, सतत बदलणारे परस्परसंबंध आहेत- याशिवाय जीवन असूच शकत नाही आणि तेच जीवन जर असे आभासावर, संकल्पनेवर, अनुमानाने उभ्या केलेल्या पूर्वग्रहावर आधारलेले असेल तर अशा काल्पनिक पायावर जगण्यातून जीवनातील संबंधांना युद्धक्षेत्राचे स्वरूप येणे अटळ आहे. तेव्हा प्रश्न असा आहे की कोणताही दबाव नसलेले, अंधानुकरण नसलेले, दडपण नाही, उदात्तीकरण नाही, असे संपूर्ण सुव्यवस्थित आंतरिक जीवन जगणे माणसाला शक्य आहे काय? त्याला चैतन्यमय, जिवंत रसरशीत असे जीवन जगता येईल व ते कोणत्याही चौकटीत जखडले जाणार नाही, इतकी शिस्त, सुव्यवस्थिपणा माणूस आपल्या अंतरंगातच आणू शकतो काय? - अंतरंगातील अशी अढळ शांती की जी कोणत्याही क्षणी कणभरही विचलित होणार नाही. कोठेतरी दूर गूढगुंजनात, किंवा स्वप्नरंजनात राहून नव्हे तर रोजच्या घरच्या व कार्यालयाच्या जीवनातच- तो आणू शकेल काय? मला वाटते, आपण या प्रश्नाची फार काळजीपूर्वक समीक्षा केली पाहिजे, कारण आपल्या जाणिवेत असा एकही बिंदू नाही की ज्याला संघर्षाचा स्पर्श झालेला नाही.

ज्ञातापासून मुक्ती

साधण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. डॉ. गोळवेलकरांनीही मनापासून या विद्यार्थ्यांबरोबर त्यांना समजेल अशा भाषेत संवाद साधत विद्यार्थ्यांना अंतर्मुख करण्याचा प्रयत्न केला.

जे. जे. स्कूलमधील हे उपक्रम प्रा. साबळे आणि श्रीमती स्नेहल यांच्या अमूल्य सहकार्यानेच आम्हाला आयोजित करणे शक्य झाले.

असेच उपक्रम आता डॉ. गोळवेलकर यांनी रचना संसदच्या फाइन आर्ट्सच्या विद्यार्थ्यांबरोबर फेब्रुवारी २०१५ पासून सुरू केले आहेत. येथील अनुभवसुद्धा प्रेरणादायी असून येथील विद्यार्थीदेखील हा विषय प्रश्नोत्तराच्या माध्यमातून समजून घेण्यामध्ये खूप रस घेत असतात. आतापर्यंत रचना संसद महाविद्यालयात असे तीन कार्यक्रम झाले आणि तीनही कार्यक्रमांना चांगला प्रतिसाद मिळाला आहे.

रचना संसदमधील कार्यक्रम ठरविताना त्या महाविद्यालयातील फाइन आर्ट्सचे प्राचार्य श्री. महेन्द्र दामले यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले आहे. ते स्वतः या कार्यक्रमांमध्ये त्यांच्या काही सहकाऱ्यांबरोबर उत्साहाने सहभागी होत असतात.

डॉ. गोळवेलकर ज्या उत्साहाने, प्रेमाने व तळमळीने खास इंदूरहून येऊन या कार्यक्रमासाठी आपले योगदान देतात, त्यावरून त्यांची कृष्णमूर्तीची शिकवण तरुण विद्यार्थ्यांपर्यंत पोचविण्यासाठीची धडपड किती प्रामाणिक आहे ते दिसून येते.

तुमचे जीवन अव्यवस्थेमध्ये आहे याची तुम्हाला जाणीव आहे का?

तुम्हाला यांत्रिक जीवनाची जाणीव आहे का? कंटाळवाणे, दररोज ऑफिसला जाण्याचा कंटाळा? तुम्हाला भांडणांची, क्रूर कृत्यांची, दुसऱ्याला सतावण्याची तसेच हिंसेची, म्हणजेच आपल्या प्रत्येक कृतीची जी आपल्यामधील अव्यवस्थेच्या संस्कृतीची फलनिष्पत्ती असते - जे आपलेच जीवन असते, त्याची जाणीव आहे का? या अव्यवस्थेमधून तुम्हाला जी व्यवस्था वाटते ते तुम्ही निवडून टिपून घेऊ शकत नाही. तुमचे जीवन हे अव्यवस्थित आहे याचे तुम्हाला अवधान आहे का? आणि जर तुम्हाला यात रस नसेल, व्यवस्थेचा शोध घेण्याची तेवढी उत्कटता, तळमळ तुमच्यामध्ये नसेल, तर त्या अव्यवस्थेमधून तुम्हाला जी व्यवस्था वाटेल त्याची तुम्ही निवड कराल. तुम्ही स्वतःचे आत्यंतिक प्रामाणिकपणे निरीक्षण कराल का? कुठच्याही द्रांभिक दृष्टीने किंवा दुर्तोंडी भूमिका न घेता, तुमचे जीवन जे अव्यवस्थित आहे ते स्वतः जाणून घेणे आणि ते सर्व बाजूला ठेवून व्यवस्था काय आहे याचा शोध घेऊ शकाल का? असे पहा, ही अव्यवस्था बाजूला सारणे इतके कठीण नसते. आपण त्याचा बाऊ करतो, त्याविषयी भलताच समज करून घेतो. परंतु तुम्ही जेव्हा काहीतरी अती धोकादायक बघता- डोंगरकडा, रानटी जनावर, बंदुक घेतलेला माणूस, तेव्हा तुम्ही ते तत्काळ टाळता किंवा त्यापासून दूर पळता, नाही का? तिथे वाद-प्रतिवाद नसतो, टाळाटाळ करणे नसते, त्याविषयी चर्चा नसते. तत्काळ कृती असते. त्याचप्रमाणे जेव्हा तुम्ही अव्यवस्थेचा धोका पाहता, तेव्हा तिथे तत्काळ कृती असते, अव्यवस्था निर्माण करणाऱ्या संपूर्ण संस्कृतीला पूर्ण नकार असतो - अव्यवस्था, जी म्हणजे तुम्ही स्वतः असता.

The Awakening of Intelligence

अव्यवस्था ही मूलतः संघर्ष, स्वतःमधील अंतर्विरोध...

आपण बाह्य जगात राजकीयदृष्ट्या, सामाजिकदृष्ट्या आणि कायद्याने व्यवस्था आणण्याचा प्रयत्न करित असतो आणि अंतर्त्यामी आपण गोंधळलेले, अनिश्चित, चिंताग्रस्त आणि संघर्षामध्ये असतो. अंतरंगात व्यवस्था नसल्यास मानवी जीवनाला नेहमीच धोका राहिल.

व्यवस्था म्हणजे आपल्याला काय वाटते? विश्वाला, एका उच्चतम अर्थाने, अव्यवस्था म्हणजे काय ते माहीत नाही. माणसाला निसर्ग कितीही भयानक वाटत असला तरीही तो नेहमीच व्यवस्थेमध्ये असतो. फक्त माणसे त्याच्यामध्ये लुडबुड करतात तेव्हाच तो विस्कळीत होतो, अस्ताव्यस्त होतो आणि फक्त माणूसच काळाच्या आरंभापासून सतत संघर्षामध्ये आणि कलहामध्ये सापडलेला आहे असे दिसते. या विश्वाला काळाची त्याची स्वतःची एक गती - लय आहे. माणूस जेव्हा स्वतःच्या जीवनात व्यवस्था निर्माण करेल तेव्हाच चिरंतन व्यवस्था म्हणजे काय ते त्याला समजेल.

माणसाने ही अव्यवस्था का स्वीकारली आहे - का सहन केली आहे? माणूस ज्याला ज्याला म्हणून स्पर्श करतो त्याची अधोगती का होते, त्यात भ्रष्टाचार आणि गोंधळ का निर्माण होतो? माणसाने निसर्गामधील व्यवस्थेकडे का पाठ फिरवली आहे, आभाळातील मेघ, वारा, प्राणी, नद्या यापासून तो का वेगळा झाला? आपण अव्यवस्था म्हणजे काय आणि व्यवस्था म्हणजे काय हे शिकले पाहिजे. अव्यवस्था

म्हणजे मूलतः संघर्ष, स्वतःमधील अंतर्विरोध आणि काहीतरी बनणे (becoming) आणि असणे (being) यामधील विभाजन असते.

The Whole Movement of Life is Learning

सुव्यवस्था म्हणजे काय ह्याचा आपण शोध घेतला पाहिजे. (तुमचे जीवन)पुस्तक कसे वाचावे हे तुम्हाला माहीत असेल तर ते पुस्तक तुम्हाला उत्तर देईल. त्यात म्हटले आहे की तुम्ही व्यवस्थाहीन जीवन जगता. जर तुम्हाला ह्या व्यवस्थाहीनतेचा अर्थ समजला, बौद्धिक वा शाब्दिक नव्हे तर प्रत्यक्षातील अर्थ. पुस्तकात सांगितले आहे- भाषांतर करू नका, संकल्पनेत रूपांतर करू नका, तर नीट वाचा. त्यात म्हटले आहे की विसंगती, विरोधाचे अस्तित्व आहेच. जेव्हा तुम्ही त्या विसंगतीचे स्वरूप, गुणधर्म समजून घ्याल तेव्हाच ती संपू शकेल... जिथे विभाजन आहे तिथे संघर्ष आलाच, म्हणजेच बेशिस्त. जेव्हा तुम्हाला ह्या बेशिस्तीचे स्वरूप समजते, त्या आकलनातूनच, त्या अव्यवस्थेच्या सखोल आकलनातूनच स्वाभाविकपणे व्यवस्था, सुस्थिती येते. ही शिस्त, व्यवस्था, सुस्थिती ही नैसर्गिकरित्या उमलणाऱ्या फुलासारखी आहे जी कधीच कोमेजत नाही. विभाजन म्हणजेच संघर्ष असे जीवनपुस्तकात लिहिलेले ज्याला नीट वाचता येते त्याच्या जीवनात शिस्त आपसूकच येते.

कृष्णमूर्तीच्या शिकवणुकीचे अधिकृत संकेतस्थळ : www.jkrishnamurti.org

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, वसंतविहार, १२४, १२६, ग्रीनवेज रोड, चेन्नई - ६०० ०२८. • दूरध्वनी: ०४४०-२४९३७८०३/२४९३७५९६

• ईमेल: info@kfionline.org • वेबसाईट: www.kfionline.org

• कृष्णमूर्तीच्या भाषणांच्या आणि संवादांच्या अनेक डिव्हीडीज् आता आपण ऑर्डर पाठवून मागवू शकता. ही यादी वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.

• दर महिन्याच्या तिसऱ्या शुक्रवारपासून रविवार संध्याकाळपर्यंत निवासी अध्ययन शिबिरे आयोजित केली जातात.

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, बेंगलुरु येथील अध्ययन कार्यशाळा:

संपर्क: द स्टडी, व्हॅली स्कूल कॅम्पस, १७ कि.मी. कनकपुरा रोड, थातगुणी पोस्ट, बेंगलुरु-५६००६२.

११-१४ जून २०१५ Harmony in Relationship

०९-१२ जुलै २०१५ Can I be a responsible parent without understanding myself?

०६-०९ ऑगस्ट २०१५ Significance of 'Living in Here and Now' १०-१३ सप्टेंबर २०१५ Education and the Understanding of Life

दूरध्वनी: ०८० - २८४३५२४३ • ईमेल: kfstudy@gmail.com • वेबसाईट: www.kfstudy.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, राजघाट- वाराणसी: कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, राजघाट फोर्ट, वाराणसी २२१ ००१.

दूरध्वनी: ०५४२ - २४४१२८९ / २४४०३२६ • ईमेल: kcentrevns@gmail.com • वेबसाईट: www.j-krishnamurti.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, सह्याद्री: पोस्ट - तिवई हिल, तालुका खेड (राजगुरुनगर), जिल्हा - पुणे, पिन - ४१०५१३, महाराष्ट्र

दूरध्वनी : (०२१३५) २८८७७२, २८८३४८, २०३४७५ • ईमेल : kfisahyadri.study@gmail.com • वेबसाईट : <http://www.kscskfi.com>

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, ऋषी व्हॅली: जिल्हा चित्तूर, आंध्र प्रदेश - ५१७३५२

दूरध्वनी : (०८५७१) २६०३७/६८६२२/६८५८२ • ईमेल: study@rishivalley.org • वेबसाईट : <http://www.rishivalley.org>

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, उत्तरकाशी: पोस्ट रानारी, डुंडा ब्लॉक, जिल्हा उत्तरकाशी - २४९१५१.

ईमेल: krc.himalay@gmail.com • दूरध्वनी : ९४१२४ ३६४२९/९४१५९८३६९०

वेबसाईट : <http://www.jkrishnamurtonline.org> भारतीय भाषांमधील संकेतस्थळ

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, कोलकाता: कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया, ३०, देवदार स्ट्रीट, कोलकाता - ७०००१९.

दूरध्वनी : (०३३) ४००८२३९८ • ईमेल: kfikolkata@gmail.com

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, कटक: ओरिसा, पुरीघाट रोड, तेलंगा बझार, कटक - ७५३००९, ओरिसा.

दूरध्वनी : (०६७१) ६४१७९९० • ईमेल: kficuttackcentre@gmail.com • वेबसाईट : www.kficc.org

कृष्णमूर्ती अध्ययन केंद्र, बदलापूर:

आनंद-विहार, जे. कृष्णमूर्ती सेल्फ एज्युकेशन सोसायटी, जांभळघर, राहाटोली गावाजवळ, बदलापूर (प.), ता. ठाणे, पिनकोड- ४२१५०३, महाराष्ट्र.

१३-१४ जून २०१५ Education and the Understanding of Life ११-१२ जुलै २०१५ Can thought solve any human problem?

०८-०९ ऑगस्ट २०१५ What is Meditation?

१२-१३ सप्टेंबर २०१५ Understanding Disorder in Daily Living

दूरध्वनी: (०२२) २५०१४०९४, २४२२३१९९ • ई मेल: jksesbadlapur@gmail.com • वेबसाईट : www.jkses.org

ही खोली सुव्यवस्थित ठेवणे...

शब्दांच्या आधाराने आपण येथपर्यंतच जाऊ शकतो. याच्या पलीकडे काय आहे ते शब्दांत मांडता येत नाही. कारण शब्द म्हणजे ती वस्तू नव्हे. आतापर्यंतचे आपण शब्दांत मांडू शकलो, स्पष्टीकरण करू शकलो, पण एकही शब्द ते प्रजेचे द्वार काही उघडू शकत नाही. ते द्वार जर कशाने उघडत असेल तर रोजच्या व्यवहारातील, अखंड सावधानतेने, दक्षतेने-आपण कसे बोलतो, कसे चालतो, कसे विचार करतो-ह्या सर्वांगीण सावधानतेने उघडेल. आपली खोली स्वच्छ करून ती नेहमीच स्वच्छ ठेवायची-तशीच ही अवस्था आहे, ही खोली सुव्यवस्थित ठेवणे एका अर्थाने असे अत्यंत महत्त्वाचे आहे, तर दुसऱ्या अर्थाने ते अगदी निरुपयोगी आहे. खोलीत टापटीप, स्वच्छता ही हवीच, पण त्यामुळेच काही खिडकी किंवा द्वार उघडणार नाही. द्वार उघडणारे जे काही असते ते म्हणजे तुमची इच्छा किंवा प्रेरणा नव्हे. जे पलीकडेचे आहे, परतच आहे ते तुम्ही बोलावून घेऊ शकत नाही. तुम्हाला जास्तीत जास्त काय करता येईल, तर तुमची खोली तेवढी स्वच्छ, सुव्यवस्थित, टापटिपीची ठेवता येईल, याचा अर्थ असा की केवळ स्वधर्म, स्वभाव, म्हणूनच सद्गुणी राहावयाचे, त्याचा उपयोग करून दुसरे काहीतरी मिळेल म्हणून नव्हे. केवळ स्वभावतःच शांत, व्यवस्थित, समंजसपणे राहायचे-मग जर तुम्ही भाग्यवान असलात तर खिडकी उघडेलही व बाहेरची झुळूक येईलही-किंवा ती येणारही नाही. ते तुमच्या मनाच्या अवस्थेवर अवलंबून आहे. आणि ती अवस्था खरी कशी ते केवळ तुम्हालाच कळेल. त्या मनाचे अवलोकन करून, नुसते पाहून कळेल. मनाला विशिष्ट चाकोरीत, घाटणीत, साच्यात बसवून, डावे-उजवे पक्ष घेऊन, विरोध करून, कळणार नाही. होकार देऊन, समर्थन करून, धिक्कार किंवा मूल्यमापन करून ते कळणार नाही. ते पाहणे म्हणजे आवड-नावड बाजूला ठेवून पाहणे असते. आणि द्वंद्वतीत अशा या अवधानाच्या अवस्थेतूनच कदाचित द्वार उघडेल व संघर्षरहित, कालविवर्जित असे परिमाण काय आहे त्याची प्रचीती तुम्हाला येईल.

ज्ञातापासून मुक्ती

मुंबई केंद्र:

दूरमहा होणारे कार्यक्रम

कृष्णमूर्तीच्या भाषणांचे व्हिडिओ कार्यक्रम आणि त्यावर आधारित एकत्र संवाद

तिसऱ्या गुरुवारी

मुंबई केंद्र, हिम्मत निवास,
३१, डोंगरसी मार्ग, मलबार हिल

पहिल्या शुक्रवारी

सेंट झेवियर्स कॉलेज,
महापालिका मार्ग, फोर्ट

शेवटच्या सोमवारी

रिट्रीट हाऊस, केन मार्ग,
माऊंट मेरी चर्चजवळ, वांद्रे

दुसऱ्या बुधवारी

सावरकर सदन,
डॉ. मधुकर ब. राऊत मार्ग,
शिवाजी पार्क, दादर

कृष्णमूर्तीविषयीच्या काही वेबसाईट्स:

www.jkrishnamurti.org
www.kfionline.org
www.rishivalley.org
www.j-krishnamurti.org
www.kfistudy.org
www.kscskfi.com
www.jkrishnamurtonline.org
www.kfa.org
www.kfoundation.org
www.kinfonet.org

Published in January, May, September

Registered with The Registrar of Newspapers for India under No. MAHMAR/2008/25259

Periodical

If undelivered please return to :

Krishnamurti Foundation India

Mumbai Executive Committee, Himmat Niwas, 31, Dongersey Road, Malabar Hill, Mumbai - 400 006.

Tel.: (022) 2363 3856 Email : kfmumbai@gmail.com

Websites : www.kfionline.org, www.jkrishnamurti.org

जे. कृष्णमूर्ती यांची शिकवण सर्वापर्यंत पोहोचविण्यासाठी 'कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया' ही संस्था कार्यरत आहे. फाउंडेशनने चेन्नई, ऋषी व्हॅली, बंगलोर, मुंबई, वाराणसी आणि सहाद्री येथे अध्ययन केंद्रे, शाळा स्थापन केल्या आहेत. बऱ्याच ठिकाणी तेथील ग्रामीण समाजासाठी विकास केंद्रेही आहेत.

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडियाचे मुख्य कार्यालय:

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया,
वसंतविहार, १२४, ग्रीनवेज रोड,
चेन्नई - ६०० ०२८.

दूरध्वनी : ०४४ २४९३ ७८०३/७५९६,

ई-मेल : kfihq@md2.vsnl.net.in

वेबसाईट : www.kfionline.org

कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडियाचे मुंबई केंद्र:

हिम्मत निवास, मलबार हिल येथे असून येथे कृष्णमूर्तीची सर्व पुस्तके, डिव्हीडीज् उपलब्ध आहेत.

संपर्क :- कृष्णमूर्ती फाउंडेशन इंडिया,

मुंबई एक्झिक्युटिव्ह कमिटी, हिम्मत निवास,

३१, डोंगरसी मार्ग, मलबार हिल,

मुंबई-४००००६.

दूरध्वनी - ०२२ २३६३३८५६

ई-मेल : kfmumbai@gmail.com

'अंतरलहरी' ही वृत्तपत्रिका दर चार महिन्यांनी प्रसिद्ध होणारी पत्रिका आहे. कृष्णजींच्या शिकवणीचा अभ्यास करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तींसाठी कृष्णमूर्तीच्या साहित्याची मराठी भाषांतरे, त्यांच्या शिकवणीसंबंधी लेख, संस्थेच्या उपक्रमांची, अभ्यासकेंद्रांची तसेच पुस्तके वगैरेची माहिती इ. ह्या पत्रिकेत प्रकाशित केली जाईल. आपल्याला ही पत्रिका घरपोच हवी असल्यास आमच्या मुंबई केंद्राच्या पत्त्यावर पत्र किंवा ई-मेल द्वारा कळवावे. कृपया आपले नाव, संपूर्ण पत्ता, दूरध्वनी आणि ई-मेल ही माहिती कळवावी.